МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**До 45-річчя заснування
кафедри української мови РДГУ**

Актуальні проблеми сучасної філології

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

**Збірник наукових праць
Випуск XVI**

*Наукові записки
Рівненського державного
гуманітарного університету*

Рівне–2008

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Ювілейний збірник, присвячений 45-річчю заснування кафедри української мови РДГУ, містить статті з актуальних проблем мовознавства, граматики, словотвору, лексикології, термінознавства, лінгвістики тексту, мовної освіти.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович,**
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
Дійсний член Академії наук вищої школи України

Члени редакційної колегії:

1. **Вихованець І.Р.,** член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ).
2. **Гуйванюк Н.В.,** доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української сучасної мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
3. **Загнітко А.П.,** доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.
4. **Іваницька Н.Л.,** доктор філологічних наук, професор кафедри методики лінгвістичних дисциплін Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
5. **Кірілкова Н.В.,** кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
6. **Кузьмич О.О.,** кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
7. **Мандрик Н.В.,** кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання та культури української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
8. **Степанова О.І..** кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
9. **Тищенко О.В.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
10. **Шкарбан Т.М.,** кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Шульжук Н.В.,** кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Упорядник: Степанова О.І.

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 10 від 29 травня 2008 р.)

За точність і грамотність публікацій відповідають автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет.
(вул. Остафова, 31; кафедра української мови)

ISBN 966–72–81–04–9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2008.

УДК 81'367.51

Тамара ШКАРБАН

ЧАСОВІ ПАРАМЕТРИ ПРЕДИКАТИВНИХ ОДИНИЦЬ У СКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЯХ З ОДНОРІДНОЮ СУПІДРЯДНІСТЮ

Досліджуються тенденції часової співвіднесеності предикативних одиниць у складних конструкціях з однорідною супідрядністю. Представлені висновки про вплив стилістичної маркованості конструкції на специфіку поєднання в її структурі видо-часових форм присудків.

Ключові слова: конструкція з однорідною супідрядністю, часові параметри предикативних одиниць, видо-часові форми присудків, минулий час, теперішній час, майбутній час.

Питання часової співвіднесеності предикативних одиниць у складних багатокомпонентних реченнях (СБР) досліджували українські граматисти К.Ф. Шульжук [3;4;5], О.О. Кузьмич [2], О.А. Козіцька [1]. Часові параметри предикативних одиниць у складних конструкціях з однорідною супідрядністю (КОС) докладно не вивчалися. Тому мета нашого дослідження – виявити загальні закономірності часової співвіднесеності предикативних одиниць у КОС.

Однофункціональність підрядних компонентів щодо головної частини в КОС сприяє тому, що однорідні супідрядні переважно не виходять за межі однієї часової площини. За нашими даними, у головній частині таких структур також здебільшого представлений той самий часовий план, що і в блоці підрядних компонентів. Наприклад:

*Як **відшумить** легкий шампанський хміль*
*І **відпливуть** бурхливих тостів ріки,*
*Самотність знов **обступить** звідусіль*
І душу роздиратиме до крику (А. Криловець).

Центральну позицію займають КОС, у яких і головна частина, і блок підрядних компонентів мають значення минулого часу (див. табл. 1): *„Через стіну **було чуть**, як гули машини, **шипіли** десь далеко паровики, **стугоніло** важке залізо, глухо **шипіла** під мостом вода"* (І. Нечуй-Левицький). За нашими даними, у предикативних компонентах КОС здебільшого представлені дієслівні форми одного виду. Наприклад: *„Пан Хрусцельський **мовчав** і **бачив**, як кам'яніла під його зором дітвора, як здивовано **дивилася** йому в вічі й тихо, не скривившись, **плакала**"* (Я. Галан);

*У нім **спорудив** я жертовник каяття*
*Й на огнищі його **спалив** свої скрижалі,*
Де юних дум моїх затерлись письмена
І камінь дорогий у суєті гріховній
Давно вже вивітривсь (С. Черкасенко).

Табл. 1. Часові параметри предикативних одиниць у КОС (%)

Часова форма вираження головної частини	Часова форма вираження однорідних супідрядних										
	Минулий	Теперішній	Майбутній	Минулий + теперішній	Майбутній + теперішній	Минулий + майбутній	Теперішній + Минулий + майбутній	Умовний спосіб	Наказовий спосіб	Інфінітив	Умовний спосіб+ минулий час
Минулий	36,0	12,0	2,4	7,0	1,0	1,0	0,3	0,1	–	1,9	0,1
Теперішній	4,4	15,7	1,9	2,4	1,2	0,6	–	–	–	0,1	–
Майбутній	1,8	1,8	1,8	0,1	0,4	–	–	0,1	–	0,4	–
Умовний спосіб	0,6	0,1	–	0,1	–	–	–	0,4	–	–	–
Наказовий спосіб	0,9	0,1	0,1	–	–	–	–	–	0,1	–	0,1
Інфінітив	–	0,1	–	–	–	–	–	–	–	–	0,1

У структурах із різновидовими дієслівними формами минулого часу все одно виявляється тенденція до одного видового значення присудків підрядних компонентів:

*Чи мислив я ж, щоб **ізнялася***
Рука на неї, всесвяту,
*Щоб кров та чиста **пролилася**,*
*Щоб помста **вбила** душу ту!* (П. Грабовський);

„Вона **стала** їхньою „предтечею”, однією з тих, хто **повертав** поетичному слову естетичну повноцінність, хто рішуче **ламав** звичні художні критерії” (З підручника).

На нашу думку, видова відмінність дієслів минулого часу і відповідно значний обсяг характеристик, уміщуваних у них, певною мірою сприяє центральності минулого часу в КОС.

Друга позиція належить конструкціям, у яких і головна частина, і блок підрядних компонентів мають значення теперішнього часу. Предикативні одиниці в таких випадках передають паралельність розгортання подій. Наприклад:

*Рибалка довго **ходить** по дібровах,*
Де чорний дрізд у муравах шовкових
***Шукає** спілих, медових ягід,*
*Де ведмедиця **полишає** слід,*
Одточуючи пазури об кору,
*Де ключ прозоро **б’є** з-під косогору,*
*І **рине**, і **дробиться** по піску* (М. Рильський).

Регулярно функціонують КОС, у яких минулий час поєднується з теперішнім, причому здебільшого присудок головної частини виражений формою минулого часу, а блок підрядних компонентів тяжіє до теперішнього часу або представляє поєднання минулого часу з теперішнім. Порівняйте: „*А там, де **жив** всевладний Єремія, де **поросли** вже дикі чагарі, – ще кам’яною щелепою змія щербатий змій **чорніє** на горі”* (Л. Костенко); „*Біля того гурту й **примостився** Тарас – послухати різні житейські історії, яких завжди багато **знають** прості люди і які вони **вміють** особливо правдиво й нехитро оповідати…”* (В. Дарда); „*І від того, що я здавна це **пам’ятаю**, що здавна **мучився** і **мучуся** цим, мене **пройняла** невимовна туга за тишею”* (Н. Тихий).

Наші висновки не суперечать даним К.Ф. Шульжука щодо напіврегулярності поєднань минулого часу з майбутнім та теперішнього з майбутнім [5: 14–18]. Здебільшого формами майбутнього часу виражені присудки підрядних компонентів. Наприклад: „*…він так **вірив**, що все буде **тихо**, вікно **не відкриється** і на його знаки **не зверне** уваги ніхто”* (Ю. Смолич);

*І **стоятиму** я на мостах,*
де мене переслідував страх,
*Де **знемігся** від завтрашніх мук,*
і давно передбачив їх Мук (Ю. Буряк);

*Гей, як **вийде** сонце за діброви,*
*Як на плесі **крикнуть** сірі гуси*
І щаслива в лузі перепілка
*З трав роси холодної **нап’ється**, –*
*Косарі **вмиваються** до сонця*
Чистою, студеною водою
З голубої, доброї криниці… (М. Рильський).

Нами зафіксовані КОС із усіма предикативними одиницями у формі майбутнього часу (такі структури становлять лише 1,8% від загальної кількості досліджених речень). Наприклад:

*Про що ти **будеш думати** в мовчанні,*
*Як золото додолу **опаде***
І осінь затихаючим зітханням
*У зиму непомітно **перейде*** (А. Волинська);

Навесні,
*як **запахне** зеленим земля,*
защебечуть поля,
будем радісні, будем ясні (В. Бобинський);

„Не буде багато, поки в нас **будуть** старосвітські мектеби з допотопними методами, поки **не переробить** усього учитель…” (М. Коцюбинський).

На окрему увагу заслуговують структури з різними часовими параметрами в блоці однорідних супідрядних. За нашими даними, можливі такі поєднання часових форм: минулий і теперішній („*А там треба не баритися, бо ніч **не стоїть**, перші півні **одспівали**”* (Ю. Яновський)); майбутній і теперішній („*Федір Іванович поінформував нас також, що будинок нашої гімназії **реквізують** під військовий госпіталь і наша гімназія **переходить** через три дні на другу зміну в приміщення жіночої гімназії, а далі, очевидно, **буде евакуйована** в глиб Росії”* (Ю. Смолич)); минулий і майбутній („*Я знаю, знаю тільки те, Що **підеш** ти, – і вирита могила, І **згасло** сонце золоте”* (О. Олесь)).

Трапляються випадки поєднання в блоці підрядних компонентів часових форм із нейтральними щодо категорії часу дієслівними формами, а саме: майбутнього часу й інфінітива („*Розганяйте стуму,*

сміло рвіть кайдани, Бо рожевий ранок незабаром ***встане***, ***Засміється*** *сонце в небі золотому І його проміння* ***не спалить*** *нікому"* (О. Олесь)); минулого часу й інфінітива („*Поставимо такого, щоб як батько* ***вів*** *чи як брат старший,щоб повстання навкруги* ***підняв***, *щоб долю йому* ***довірити****!"* (Ю. Яновський)). Однак паралелізм структури однорідних супідрядних сприяє тому, що здебільшого нейтральні щодо категорії часу дієслівні форми представлені в усіх підрядних компонентних конструкції. Наприклад: „*Мені треба було йти звідти, негайно йти, аби* ***не зотліти*** *з сорому, а ще більше – щоб* ***не зірватися*** *з гальм і* ***не наговорити*** *дурниць лікарці"* (Н. Тихий); „*От і зараз він тримав під пахвою книжку, тоскно позираючи своїми водянистими, м'якими й добрими очима, де* ***б*** *йому* ***знайшли*** *куточок, де* ***б*** *йому* ***притулитися*** *й гортати сторінки"* (Ю. Смолич); „*Але уявіть, що Страдиваріус-кустар* ***пішов би*** *на фабрику й секрет його лаку* ***став би*** *за власність фабрики…"* (Г. Косинка).

Гнучкість структури складних конструкцій з однорідною супідрядністю дозволяє і в головній частині використовувати дієслівні форми, які не мають часових значень, зокрема інфінітив („*Та* ***не зрости*** *ніякому народу, коли він сам обдурює себе, коли в словах – не сіль, а соровиця, коли брехнею зламане перо, коли на дні духовної криниці спить серце як обірване відро"* (Т. Девдюк)); форми наказового способи („***Хвилюйсь***, ***не спи***, ***не замерзай*** *І хвилями рясними* ***грай***, *Бо сонце ще горить привітом, Бо ще могучий вітер є"* (М. Рильський)); форми умовного, бажального й спонукального способів („***Бажав би*** *я, мій рідний краю, Щоб ти на волю здобувавсь, Давно сподіваного раю Від тебе власне сподівавсь. Щоб велич простого народа Запанувала на Русі, Щоб чарівна селянська врода Росла в коханні та красі. Щоб Русь порізнена устала З-під віковічного ярма І квітом повним розцвітала У згоді з ближніми всіма!"* (П. Грабовський)).

Використання в блоці однорідних супідрядних предикативних одиниць різних часових планів здебільшого зумовлене необхідністю передати послідовність подій. КОС із трьома часовими площинами вживаються дуже рідко, що, очевидно, пов'язане з тенденцією до паралелізму структури однорідних супідрядних, яка передбачає використання присудків з одним і тим самим часовим значенням у всіх підрядних компонентах.

Нами зафіксована незначна кількість випадків використання в КОС одного часу замість іншого або одного способу замість іншого. Такі структури можна вважати раритетними. Так, у конструкції „*Вона питалася, де ви, чому не увійдете ніколи"* (Панас Мирний) форму майбутнього часу вжито замість теперішнього.

Дослідивши видо-часові характеристики предикативних одиниць у КОС різної стилістичної маркованості, ми виділили такі закономірності: тяжіння до теперішнього часу найсильніше виявляється в КОС із наукових текстів, причому переважно вживаються конструкції в „чистому" теперішньому часі, рідше – у головній частині присудок виражений формою минулого часу, у підрядних компонентах – дієсловами теперішнього часу; у КОС із художнього стилю (передусім це стосується прозових жанрів) центральну позицію займає минулий час; форми майбутнього часу найчастіше трапляються в предикативних одиницях КОС, які функціонують у публіцистичному стилі.

Виділені тенденції пов'язані, по-перше, з точністю й однозначністю наукового стилю, який передбачає опис явищ, над якими ведеться спостереження або в момент фіксації результатів, або незадовго до цього; по-друге, зі значним епічним елементом різних прозових жанрів, що здебільшого потребує форм минулого часу; по-третє, з орієнтованістю публіцистичних творів на майбутнє, вирішення проблем якого і становить зміст конструкції.

Отже, центральну позицію в КОС займає минулий час, причому він має більшу, ніж інші часові й способові форми, здатність до поєднання з різними часовими площинами; виразно виявляється тенденція до одночасовості предикативних одиниць блоку однорідних супідрядних; кількість поєднань різних часових форм в основному не перевищує двох.

Література

1. Козіцька О.А. Внутрішня структура і часові параметри предикативних одиниць у контамінованих складнопідрядних багатокомпонентних реченнях //

Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: Зб. наук. праць РДГУ. – Вип. XII. – Рівне, 2004. – С. 11–13.

2. Кузьмич О.О. Складні конструкції з послідовною підрядністю в сучасній українській мові: Автореф. дис. … канд. філол. наук. – К., 1995. – 21 с.

3. Шульжук К.Ф. Внутрішня структура і часові параметри предикативних одиниць у складних багатокомпонентних реченнях // Мовознавство. – 1989. – №6. – С. 14–18.

4. Шульжук К.Ф. Внутрішня структура предикативних компонентів складного речення // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: Зб. наук. праць РДГУ. – Вип. XIV. – Рівне, 2006. – С. 3–6.

5. Шульжук К.Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові. – К., 1986. – 183 с.

Резюме

Исследуются тенденции временного соотношения предикативных единиц в сложных предложениях с однородным соподчинением. Представлены выводы о влиянии стилистической маркированности конструкции на специфику соединения в её структуре видо-временных форм сказуемых.

УДК 811.161.2

Світлана ДАВНЮК

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗКУ У СКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЯХ З СУРЯДНІСТЮ І ЗВИЧАЙНОЮ ПІДРЯДНІСТЮ

Досліджуються особливості використання сурядних та підрядних засобів зв'язку в складних багатокомпонентних реченнях з сурядністю і підрядністю.

Ключові слова: засоби зв'язку, сурядні сполучники, підрядні сполучники, сполучні слова, рівні членування.

Однією з конструктивних ознак складних конструкцій з сурядністю і підрядністю (СКСП) є одночасне функціонування в межах однієї конструкції сурядного та підрядного зв'язків. Зрозуміло, що таке поєднання вимагає і певного його вираження за допомогою сполучних засобів. Такими сполучними засобами зв'язку в СКСП є на зовнішньому рівні членування сполучники сурядності, на внутрішніх рівнях членування здебільшого підрядні сполучники і сполучні слова. В деяких СКСП на внутрішніх рівнях спостерігається вживання і сурядних і підрядних сполучників, зокрема в складних конструкціях з сурядністю і підрядністю і сурядністю, в складних конструкціях з сурядністю і однорідною супідрядністю.

Загальна формально-синтаксична характеристика засобів зв'язку в СКСП суттєво не відрізняється від характеристики сурядних і підрядних сполучників, сполучних слів, що функціонують в елементарних складносурядних та елементарних складнопідрядних реченнях.

Найчастіше в СКСП функціонують єднальні сполучники, які визначають найзагальніше граматичне єднання семантично пов'язаних між собою рівнозначних складових частин. У переважній більшості єднальних сурядних у межах СКСП вживається сполучники **і**, **та**, **й** які є формальним граматичним показником зв'язку їх частин.

Інші сурядні сполучники, крім формально-граматичної функції вираження сурядного зв'язку, передають також семантико-синтаксичні відношення між сурядними частинами і мають більш опосередкований вплив на формальну структуру СКСП. Найбільш виразним серед таких сурядних сполучників є зіставний **а**, який вказує на зв'язок неконтрастних явищ. Сюди відносяться також і протиставні сурядні сполучники **а**, **але**, **та** (у значенні але), **однак**, **проте**, які поєднують сурядні частини контрастного плану.

Наприклад: В озерах купаються хмари, а ріки пливуть в берегах, мов потоки музики (Л. Первомайський); І сама вона сіра-сіренька, непоказна, менша від качурів, а вони, омиті водою, сяють барвистим пір'ям, що іскриться (Є. Гуцало); Дійсність українського села під час фашистської окупації показано очима дитини, але душевний досвід,

ЗМІСТ

Розділ І. Актуальні проблеми синтаксису 3
Шульжук К.Ф. Проблема моделювання складного речення 3
Шкарбан Т.М. Часові параметри предикативних одиниць у складних конструкціях з однорідною супідрядністю 9
Давнюк С.В. Особливості використання засобів зв'язку у складних конструкціях з сурядністю і звичайною підрядністю 12
Щербачук Н.П. Функціонування суб'єктних синтаксем у семантично елементарному реченні 16
Шульжук Н.В. Фразеологізовані конструкції у структурі складного речення діалогічного мовлення 21
Ричагівська Ю.Є. Стилістична багатозначність складних безсполучникових конструкцій у поетичному мовленні 25
Парфенюк Л.А. Словосполучення як будівельний матеріал для речення в сучасній малій прозі 28
Розділ ІІ. Проблеми морфології та історії граматичних форм у слов'янських мовах 32
Мединська Н.М. Семантична диференціація прикметникової ознаки 32
Мандрик Н.В. Розвиток граматичної думки в Україні XIV–XVII ст 37
Кашуба Н.П. Варіативне керування дієслів родовим та знахідним відмінками в сучасній словацькій мові 41
Розділ ІІІ. Актуальні проблеми лексикології, лексикографії, діалектології, термінознавства 46
Вокальчук Г.М., Максимчук В.В. Семантичні особливості авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини 46
Гаврилюк Н.В. Лексикографічне опрацювання індивідуально-авторських новотворів (на матеріалі інновацій неокласиків) 50
Тимочко О.Б. Словник авторських новотворів у поезії Грицька Чубая 54
Адах Н.А. Прикметникові новотвори у словнику Василя Барки 57
Кірілкова Н.В. Діалектна фразеологія Рівненщини 61
Войцешук Л.А. Афористичні вислови в мові української класичної драматургії 63
Совтис Н.М. Польські письменники XVI–XIX ст. з етнічних українських територій і їх роль у збагаченні словникового складу польської мови за рахунок українізмів 66
Степанова О.І. Метафора у сфері сучасної терміносистеми 72
Жирик О.А. Модифікація семантичної структури стилістично транспонованих термінологічних одиниць 75
Павлова О.І. Музична терміносистема як об'єкт зіставних досліджень 81
Розділ IV. Актуальні проблеми лінгвістики тексту, зіставного мовознавства 89
Деменчук О.В. Методологія лінгвістики чуттєвого сприйняття: гносеологічні передумови експерієнціальної номінації 89
Сербіна Т.Г. Модифікація логоепістем у газетних текстах 92
Потапчук С.С. Реалізація якісних ознак моральної чистоти в паремійних одиницях англійської та української мов 96
Чеберяк А.М. Жанрово-стильові особливості відкритого листа 101
Розділ V. Проблеми мовної освіти та культури мовлення 108
Лещенко Г.П. Основні складові комунікативної методики роботи з текстом 108
Свірчук Т.І. Поняття компетентності та компетенції у працях сучасних педагогів та лінгводидактів 115
Крижанська О.М. Шляхи виховання та формування україномовної особистості 122
Антончук О.М. Аналіз дисертаційних досліджень із методики навчання орфографії 127

Мельник Л.Л. Мовленнєва компетенція студентів-філологів І курсу в умовах реалізації кредитно-модульної системи навчання 131
Олексієвець Л.С. Особливості використання лексичних одиниць у діловому мовленні..... 135
Кузьмич О.О. До проблеми вивчення складносурядних речень..... 139
Мушировська Н.В. Теоретичні засади формування вмінь сприймати усне і писемне мовлення..... 142
Бобрикова Ю.В. Формування поетичної культури як джерело засвоєння високих форм мовлення старшокласників 147
Вокальчук Є.Л. Актуальні проблеми культури мови в українському спортивному теледискурсі 152
Гетманчук Н.О. Комплексне вивчення прийменника як засіб формування мовно-мовленнєвої особистості студента..... 156
Шевчук Т.Б. Вивчення формально-семантичних відношень між твірною і похідною основами у ВНЗ 165

Наукове видання
Актуальні проблеми сучасної філології.
Мовознавчі студії
Збірник наукових праць
Випуск XVI

Упорядкування та наукове редагування
Степанова О.І.

Технічний редактор
Литвак А.М.

ББК 81 А 43 4 УДК 811.161.2

Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету.
Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.

Здано до набору 14.10.2008. Підписано до друку 29.05.2008.
Формат 70x100 1/16.
Папір офсетний. Друк на різографі.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Умовн. друк. арк. 13,4.
Тираж 300 прим. Зам. 57/1.

Видавничі роботи: редакційно-видавничий відділ РДГУ
33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Адреса редакції: м. Рівне, вул. Остафова, 31; кафедра української мови